

A cselekvés hitelessége

Valamikor az 1960-as évek első felében az öcsém egy dolgozata nem nyerte el a tanárnő tetszését. Testvérem nyughatatlan, mindenben az érdekeset, képzeletdúsat kereső gyermek volt: meg akarta ismerni a világot, s ehhez voltak elképzelései. Hét-nyolc évesen ösztönösen fölismerte, hogy az egyik ilyen út a nyelv, amit ugyan kapunk, egyesek szerint „készen”, mások ellenben az alkotóképességet helyeznék előtérbe. Szegény öcsém tanítónője az előbbi csoporthoz tartozott: nem viselte el a nyelvi képzelőerőt, a játékot, a visszakérdezést, vagyis lényegében a nyitott, meg nem rontott gyermeki elme teremtőképességét. (E tanítónő nevét fődje a megbocsátó felejtés homálya; ezzel szemben hadd említsem saját kivételes tanárnőimet ugyanabból az iskolából, többek között Szablyár Ferencnét). A feszültség az említett dolgozat egy szava körül robbant: öcsém kalligrafikusnak nem nevezhető kézírásával tanácsot kért a Rádió nyelvművelő műsorától, személyesen Lőrincze Lajostól, vajon a *bableves* szót egybeírjuk-e, vagy külön. A dolgozatban az inkriminált szó egybeírva szerepelt, ám vastag piros aláhúzásban részesült a tanítónői javításkor. A válasz a tanár úr aláírásával nem késlekedett, a Nyelvőr olvasói számára nem kétséges eredménnyel. Ez persze nem lett volna baj, ám öcsém az aláírt válaszlevelet bevitte az iskolába, s lett is ribillió. A kedves hangú, az érdeklődő gyermeknek írt levél az alá- és fölérendeltség durva viszonyának részévé vált, egyértelműen szerzőjének akarata ellenére.

Akarata ellenére, hiszen aki hallgatott valaha is Lőrincze-féle rádiós előadást, vagy alkalma volt vele személyesen szót váltani, tudhatja, hogy az 1950 utáni nyelvművelés jelképes személyisége mindenre vágyott, csupán a tekintélyelvű ledorongolásra nem.

Lőrincze Lajos valóban jelképes személyiség volt, több okból is. Elsőként talán habitusának egyik legfontosabb összetevőjét érdemes megemlíteni: ő volt a 20. századi magyar művelődés egyik legnagyobb mesélője. E nyilván ösztönös eredetű tulajdonságát mesteri fokra fejlesztette az évtizedek során, s bármiről beszélt, hallgatói úgy érezhették, hogy olyan történetet hallgatnak, amelynek ők maguk is részesei. Jókai a nemzet történetének nagy, megrázkódtató és fölemelő történeteit mesélte el, Mikszáth a kisebb, gyakran hétköznapi eseményekét, Móricz a szegénységét, ahogy Kosztolányi a személyiségét. Lőrincze a nemzetnek mint családnak a nyelvi történetét mesélte, mintegy napi, heti krónikaként. Kevés nyelvész tudott a szó legjobb értelmében mesélni, elbeszélni témájáról; Balázs János, Fónagy Iván vagy J. Soltész Katalin hangját bizonytalán még sokan föl tudják idézni.

Lőrincze mindig emberi hangon szólalt meg. Enyhén nyelvjárásias beszéde azonnal személyessé tette megszólalását, amit azután sokkal lényegesebb jellemzők is erősítettek, hiszen a magyar nyelvvel, a magyar kultúrával kapcsolatban mindig mindannyiunkról szólt, kedvesen, szeretettel. A nyelvi kérdések, jelenségek

mint egy-egy anekdota, rövid történet lettek részesei a nagy történeti folyamatnak, észrevétlenül. E történelem nem tragikus volt Lőrincze bemutatásában, nem is a létező világok legjobbika felé tartó folyamat, hanem mélységesen emberi, közösségi. Nem szükséges talán külön hangsúlyozni, hogy ez a hang a Rádióban, az egyedüli akkori általános hírközlő közegben mekkora jelentőségű volt, néhány hasonló hang mellett, a szürke falanszter nyilvánosságában. Egy fölülről kasztosított, művelődésében is erőszakosan átalakított társadalomban a megszólítottokhoz fordulás önmagában, ritkaságában már eleve emberi kapcsolatokat létesített.

Világmegismerésének és ismeretei megjelenítésének e módja tette Lőrincze Lajost hiteles személyiséggé a nagyközönség számára a magyar művelődésben.

Lőrincze Lajos sokak számára maga volt a nyelvművelő, maga volt a nyelv-művelés. Jelképes voltának ez összetevője természetesen szorosan összefüggött mesélő, elbeszélő kedvével, a megszólítás és a megszólítotttság fontosságának föl-ismerésével. E tevékenysége nem korlátozódott a puszta tanácsadásra, de a szigorú tudományos leírásra sem. Lőrincze nem kihirdette az egyetlen igazságot a nyelvi kérdésekben, hanem körüljárta azokat, mindegyiket mint egy-egy történetszerű jelenséget tárta a rádióhallgatók vagy előadásának közönsége elé. Elbeszélései a magyar nyelvet mint emberi jelenséget tették megragadhatóvá mindenki számára. Rádiós ötpercei műfajt teremtettek, amelyet utódai legföljebb megközelíteni tudnak, ama formában megvalósítani már nemigen.

Lőrincze mindig érzékeltette: miképp az ember, úgy a nyelv is sokféle. Ezért mozgott éppoly otthonosan a magyar irodalmi klasszikusok vagy a nyelvjárások világában. A nyelvet és a nyelvhasználatot nem különítette el végletesen, s tudta, hogy eszmény nélkül nincsen művelődés, személyiség és közösség, de az eszmény teljes megvalósíthatósága kétséges. Így kapta meg már korán a „liberális” jelzőt nyelvésztársai egy részétől, amellyel „engedékeny” voltára kívántak célozni. Holott Lőrincze nem tett mást, mint az elvont nyelvi rendszerre alapozott eszményt szembeállította empirikus adatokkal, azokkal, amelyek rendelkezésére álltak. Ezáltal jelezte, hogy az elvont rendszer talán kissé szűk, túlzottan is elvonatkoztatott. S miközben így finoman célzott elmélet és empiria korabeli feszültségviszonyaira, aközben a nyelvi művelődés rugalmasabb kereteit igyekezett meghatározni. Nem a szabadosságra biztatott, hanem a nyelvi sokféleség tényére és számos értékére hívta föl a figyelmet. Ezzel továbbvitte több elődjének (például Gombocz Zoltánnak) a nyelvi helyességgel kapcsolatos véleményét, és megelőlegezte azokat a nézeteket, amelyeket már kiterjedt adatgyűjtések is igazoltak, a magyar nép és művelődés legutóbbi történeti szakaszában. Lőrincze természetesen nem volt elméleti nyelvész, sem szociolingvista. Ám nyelvi történetei, anekdotái igen tanulságosan mutatnak rá azokra a kérdésekre, amelyek ma is fontosak a nyelvi helyességgel kapcsolatban, és amelyek nem válaszolhatók meg egyetlen zárt nyelv-leírás viszonyában.

Föltehetőleg személyiségének és szemléletének e vonásai miatt tartozott azok körébe az idősebb nemzedékekben, akik – néhányan – a leginkább megértették, miről is folyt az 1989 körül megindult, és az 1990-es évek első felében kiteljesedő vita a nyelvi értékekről, a nyelvi változatosságról és a nyelvművelésről. 1989-ben, a Nyelvtudományi Intézetben rendezett normakonferencia szünetében megkérdezte

tőlem, azaz visszakérdezett: „Én lennék dogmatikus?” A kérdés saját személyét illetően „jogos” volt. Megerősítette ezt egy nem sokkal későbbi, de már nem folytatható kórházi beszélgetés is.

Lőrincze Lajos sok évtizedes folyamatos elbeszélése, mesélése így a magyar művelődés egyik legfontosabb tartományára, a nyelvre adott mindenkori válaszként értelmezhető, megismerő és értékelő válaszként. E válasz egyszerre volt nyitott és határokat vonó, leíró és értékelő, elhárító és gyönyörködő, egyszerre közvetlen a *bableves* földközelségében és eszményi például Arany költészetéről szólva, még akkor is, ha egyes írott munkáiban nézetei néha kissé zártabbnak tűnnek. Ebben a tekintetben Lőrincze tevékenysége nem szigorúan vett tudományos munka volt, hanem annál több: folyamatos közösségi önértelmezés és önértékelés. E történő tevékenységben leginkább az mutatkozik meg, amelyet Kosztolányi Dezső a Pesti Hírlap Nyelvőrében a Használati utasítás II. részében foglalt össze, mikor a szokatlan nyelvi fordulatok nem hibás, hanem furcsa jellegéről értekezett: „Tisztelnünk kell annak a nyelvi családnak érzékenységét, hagyományait, melynek körében élünk. Ez a nyelvi család joggal elvárhatja tőlünk, hogy nagyjában úgy beszéljünk és írjunk, ahogy náluk szokás. Ami pedig szokás, az – e szó ősi jelentése szerint – erkölcs is”.

Tolcsvai Nagy Gábor